

XALQARO ILMIY KONFERENSIYA
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

AMIR TEMURNING HARBIY SAN'ATNI
RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

РОЛЬ АМИРА ТЕМУРА В РАЗВИТИИ
ВОЕННОГО ИСКУССТВА

**XALQARO ILMIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**
**Amir Temurning harbiy san'atni
rivojlantirishdagi roli**

**MATERIALS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE**

**The Role of Amir Temur in the
Development of Military Art**

**МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ**

**Роль Аммира Темура в развитии
военного искусства**

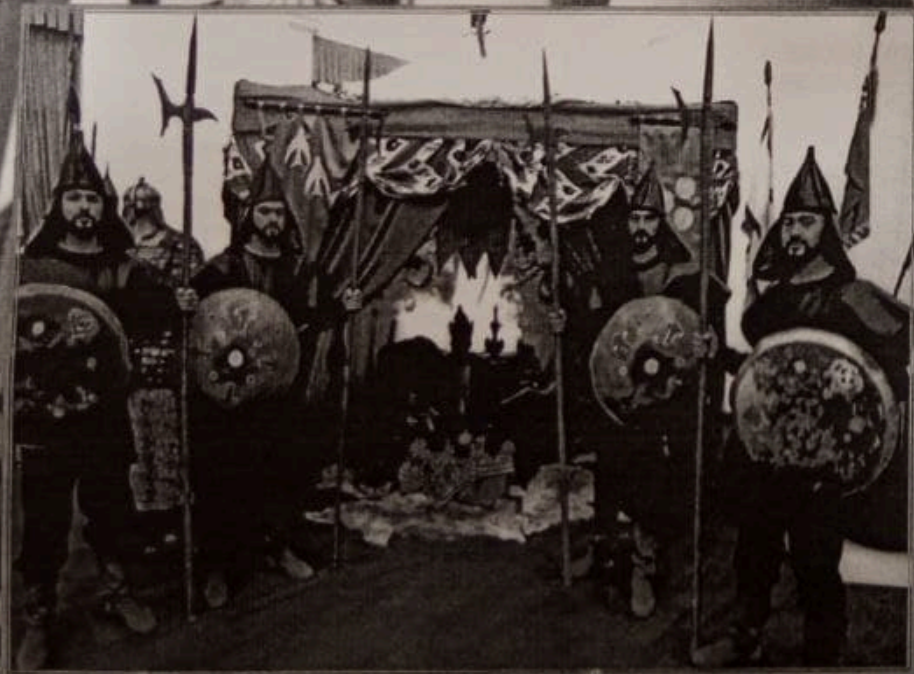

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARI AKADEMIYASI
ILMIY TADQIQOTLAR INSTITUTI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
HARBIY OLIMLAR ASSOTSIATSIYASI

AMIR TEMURNING HARBIY SAN'ATNI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari to'plami

2021 yil 9 aprel

Toshkent 2021

УДК 355.48(063)
ББК 68.3
А 48

Роль Амира Темура в развитии военного искусства: сборник материалов международной научной конференции, 9 апреля 2021 года / [под общей редакцией д. филос. н. (DSc), профессора, полковника Самарова Р.С.]. – Ташкент: Академия ВС РУ, 2021. – 192 с.

Международная научная конференция «Роль Амира Темура в развитии военного искусства», организованная в предверии 685-летия Амира Темура, посвящена обсуждению особенностей полководческого искусства великого государственного деятеля в контексте политического, социального, исторического и культурно-просветительского развития общества на основе первоисточников, а также изучению его стратегических и тактических взглядов через призму цивилизационно-династического подхода.

В международной научной конференции приняли участие ведущие ученые Республики Узбекистан, США, Российской Федерации, Индии, Пакистана, Казахстана, специалисты по вопросам военного искусства из ведущих научно-исследовательских учреждений, а также дипломатические представители зарубежных стран. В ходе конференции обсуждались великое наследие и вклад стратегического мышления великого полководца Амира Темура в развитие мирового военного искусства.

Рекомендовано к изданию протоколом заседания ассоциации военных ученых Министерства обороны Республики Узбекистан № 9 от 13 апреля 2021 года.

УДК 355.48(063)
ББК 68.3

Редакционная коллегия:

Азамат Зия Хамид угли, д.и.н. (DSc), профессор (Республика Узбекистан)
Далабаев Х.А., д. фил. н. (DSc), профессор (Республика Узбекистан)
Бобров Л.А., д.и.н., доцент (Российская Федерация)
Бауман Р.Ф., д.ф.и.н. (PhD) (Соединенные Штаты Америки)
Илхан Шахин, д.и.н. (DSc), профессор (Республика Турция)
Кадырбаев А.Ш., д.и.н. (DSc), профессор (Российская Федерация)
Катибур Рехман, д.и.н. (DSc) (Индия)
Рахматбаев Р.Ж., д.ф.в.н. (PhD), доцент (Республика Узбекистан)
Каромат Д., д.ф. по искусствоведению (PhD), (Республика Узбекистан)
Ахроров С.Ю., к.соц.н. (Республика Узбекистан)

Рецензенты: Бобобеков Х.Н., д.и.н. (DSc), профессор; Алимов А.Ю., к.в.н., доцент; Садриддинов С.Р., д.ф.психол.н. (PhD); Турсунов Б.П., к.ф.-м.н.; Негриенко А.Я., к.т.н., доцент.

© Академия Вооруженных
Сил Республики Узбекистан, 2021

MUNDARIJA

KIRISH SO'ZI.....	9
SAMAROV R.S. Amir Temur strategiyasi: harbiy san'atning rivojlantirish kontekstida.....	11
БОБРОВ Л.А. О некоторых особенностях тактического искусства Амира Темура.....	18
BAUMAN R.F. Amir Temur as Military Leader through a Clausewitzian Lens.....	32
КАДЫРБАЕВ А.Ш. «Справедливость и сила» Амира Темура на Северном и Южном Кавказе.....	39
DADABOYEV H.A. Amir Temurning harbiy san'at rivojiga qo'shgan hissasi.....	42
HOSHIMJANOV I.A. Qozog'iston Respublikasida Amir Temur harbiy san'atining o'rganilishi.....	46
BERDIYEV X.A. Buyuk sarkardaning harbiy iste'dodi – milliy harbiy meros ibrati.....	49
BOBOBEKOV H.N. Amir Temur jangovar strategiya va taktikasini o'rganishda "Temur qissasi"ning birlamchi manba sifatidagi o'rni va ahamiyati.....	58
ABDURAXMONOV I.I., RUZIYEV M. Amir Temur davrida razvedka faoliyati.....	64
SADRIDDINOV S.R. Harbiy psixologiyada Amir Temurning sarkardalik faoliyatini o'rganish: metodologik yondashuv.....	68
BOQIYEV F.E. "Temur tuzuklari"ning yoshlar mudofaviy ongini shakllantirishdagi o'rni.....	72
KAROMAT D. Военные музыкальные инструменты эпохи Темуридов.....	75
INOG'OMJONOVA Z.F., ZAKURLAYEV A.K. Amir Temur davrida lashkar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarga jazo tayinlash tizimi.....	78
NEGMATOV B.M. Amir Temur va jahon harbiy san'ati taraqqiyoti.....	82
AXMEDOVA M.T. Amir Temur davlatida lashkarni rag'batlantirish tizimi va tartibi.....	87
XODJAYEVA D.Yu. Temuriy malikalar va jahon madaniyati rivoji.....	96

Hamidullo Aripovich Dadaboyev
Khamidullo A. Dadaboev

fil.f.d. (DSc), professor, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, O'zbekiston Respublikasi

Doctor of Philology, Professor, University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoiy, Republic of Uzbekistan

С.И.И.

С.И.И.

**АМИР ТЕМУРНИНГ ҲАРБИЙ САҢЪАТ
РИВОЖИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ**

**AMIR TEMUR'S CONTRIBUTION TO
DEVELOPMENT OF MILITARY ART**

**ВКЛАД АМИРА ТЕМУРА В
РАЗВИТИЕ ВОЕННОГО ИСКУССТВА**

Жаҳон ҳарб тарихи таваллудига 685 йил тўлган Амир Темурни дунёнинг энг буюк саркардаларидан бири сифатида, ҳақли равишда, тан олади. Соҳибқироннинг ҳарбий маҳорати ва истеъдоди асосан икки жиҳат, яъни тенгсиз ҳарбий ташкилотчи ҳамда атоқли лашкарбоши тарзида намоён бўлган. Намдор саркарда ва новатор ҳарбий ташкилотчи сифатида Амир Темур ўзи ишлаб чиққан ҳарбий низомга тўла риоя қилувчи ўта интизомли қўшин тузиш, жанг вақтида ўнлик, юзлик, минглик ва туманлардан ташкил топтирилган қисмларни моҳирлик билан бошқариш, муҳораба тақдири ҳал бўладиган ўринларга қўмак кучларини ўз вақтида йўллаш, ҳар қандай табиий, сунъий тўсиқ ва ғовларни тadbиркорлик билан босиб ўтиш, қўшиндаги жанговар руҳни кўтариш даражада тутиб туришга муваффақ бўлган. Амир Темур қўшини таркиби Мовароуннаҳр, Дашти Қипчоқ, Хуросон, Эрон, Жата, Хоразм, Мозандарон, Арзинжон, Ширвон сингари йигирма етти ўлка ва мамлакатдан олий бош қўмондон ҳукмига мувофиқ тузилган сон, яъни рўйхатга биноан шакллантирилган.

Соҳибқироннинг мунтазам қўшини адаб жиҳатидан аниқ ва пухта ташкил қилинган, унинг жанговар тартиби – *ясол* етти қисмга бўлинган ва муттасил такомиллаштириб борилган,¹ қўшин замонасининг илғор қурол ва техникаси билан таъминланган, айнан бир турдаги қурол-яроғ, аслаҳа-анжом билан қуролланган гуруҳлар, фаважлар, бўлақлар бир-биридан кийим боши, совути дубулгаси, туғу байроғи, хатто, минган отининг туси орқали ҳам ажралиб турган.

Бундай фаркланиш жанг вақтида ҳарбий қисмларни бошқаришда жуда қўл келган.

Шарафуддин Али Йаздий Амир Темурнинг Румга юриши чоғида Сивос дашгида ўтказилган ҳарбий кўрик хусусида маълумот берар экан, олий фармонга кўра, Самарқанддан етиб келган Муҳаммад Султон мирзо қўмондонлигидаги черикнинг жанговар ҳолатини қуйидагича тасвирлайди: *"Навбат Муҳаммад Султоннинг черигига еттиким, булар Самарқанддин эмди келиб эдилар. Андоғ яроқ кўрсаттиларким, фалак мунча кўзлари била ҳаргиз мундоқ яроқ кўрмаган эрди. Ва чериги неча бўлак эрди ва бир бўлак бир ранг яроқ қилиб эрди: бир бўлаги қизил ва бир бўлаги яшил ва бир бўлаги сариқ ва бир бўлаги оқ. Ушбу тариқ билан хил-хил йигитларини яроқ билан кўрсатти"*¹.

Сафарга чиқиш арафасида Соҳибқирон йирик давлат арбоблари, вазирлар, беклар, амирлар, саркардалар иштирокида машварат ўтказган. Айни чоғда салтанатнинг турли ҳудудларидан қўшин йиғиш учун махсус фармон – *тунқол* эълон қилинган ва у фармонда кўрсатилган туман, вилоят, ўлкаларга бош қўмондоннинг ёрдамчиси – *тавочи* томонидан зудликда етказилган. Тунқолга мувофиқ ҳар бир вилоят ҳокими, туман, шаҳар беклари, қалъа, қўрғон доруғалари ўз навқарлари, от-улови, қурол-аслаҳаси, ем-хашаги, озиқ-овқати, кийим-кечаги билан олдиндан келишилган тўпланиш жойи – *миод ерига* белгиланган пайт – *миод вақтида* етиб келиши, шовқин-суронсиз, тартиб-интизом билан кўрсатилган ўрин – *бўлжорда* жойлашиши шарт ҳисобланган. Руи Гонсалес де Клавихонинг гувоҳлик беришича, ўрдугоҳда Амир Темурнинг саропардаси тевагаида ҳар бир бўлак ва қисмларга тегишли чодирлар тикилган. Жангчилар ва тажрибали лашкарбошилар қирим-чиким дафтари ва давлатдан маош – *улуфа*, озиқ-овқат, ем-хашак – *тағор* олувчилар рўйхатига киритилган. Муҳассислар ва битикчилар қўшиннинг сонини аниқлаш билан машғул бўлишган². Мирхонд "Равзат ус-сафо" асарида Хитой юришига отланш учун мўлжалланган 272 минг 612 нафар аскарга маош берилгани, шу вақтга келиб, Соҳибқирон қўшинининг умумий сони 800 минг отлик ва яёвлардан иборат бўлганлиги ҳақида маълумот борлигини бир неча марта эшитганини ёзган³.

Амир Темур юришга чиқишидан олдин ёғининг қуролли кучлари, мудофаа истехкомлари ва иншоотлари, у ердаги сиёсий-иқтисодий вазият ва ҳ.к. хусусида аниқ тўла маълумотга эга бўлиш учун айгоқчи (*жосус*, *хабаргир*) ларни юборган. Душман тўғрисида зарур маълумотлар йиғилгандан сўнг қўшин йўлга чиққан. Соҳибқирон қўшинининг турли бўлинма ва қисмларига уч юз ўн уч бек бошчилик қилган. Ўттизга яқин туркий уруғ вакилларидан шаклланган саркардалар тобе юртларнинг раҳбарлари қатори, *қаровулбеги* (айгоқчи гуруҳ сардори), *қўшунбеги* (50-500 жангчидан иборат бўлинма бошлиги), *ҳазорабеги* (минг кишилик қисм саркардаси), *ҳиравулбеги* (авангор қўмондони), *туманбеги*

¹ Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома. – Тошкент: Фан, 1997. – Б. 256-257.

² Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Темуру (1403-1406). Перевод со старославянского. – М.: Наука, 1990. – С. 115.

³ Мирхонд. Равзат ус-сафо. Х. Сулаймон номидagi кўлэмалар институти кўлэмалар фонди. № 4141. – Б. 214а.

(ўн минг кишидан иборат қисм раҳбари), *чагдавулбеги* (арьергард сардори), *черикбеги* (амири лашкар) лавозимларига тайинланган. Қўшинда *баходур*, *улуғ баходур*, *улуғ бек*, *улуғ амир*, *беклар беги*, *амир ул-умро*, *улуғ нўён* каби шарафли унвонлар жорий қилинган. Лашкарбошилар таркибининг асосини барлос (70 та), қавчин (28 та), нукуз (нукудар-10 та), сулдуз (10 та), қипчоқ (9 та), жалойир (8 та), апарди (8 та) каби уруғ вакиллари ташкил этган. Амир Темур юриш вақтида қўшин ва *ўғруқ* (обоз)ни қийин ва ўтиб бўлмас ерлардан бошлаб борувчи *қажарчи* – йўлчиларни маҳаллий аҳоли ичидан ёллаш масаласига жиддий ёндашган. 1400 йилнинг қиш фаслида Гуржистон томон қўшин тортган Соҳибқирон Хамша номли дарада ўтишнинг иложи йўқ жангалга дуч келади. Олий ҳукмга кўра, черик аҳли ўн кун давомида жангалзордаги дарахтларни болта ва арра билан кесиб, беш-олти *қўшун* ёнма-ён ясал ясаган ҳолда юраоладиган йўл қуришган⁴. Ботқоқликлардан кесилган ёғочлар ёрдамида ясалган йўллар орқали ўтилган. Қалин қор билан қопланган тоғу даралардан ўтишда қўшинда бор китиз, палос ва гиламлар қор юзига тўшалган, шу тариқа нафақат аскарлар, балки отлар ҳам белгиланган мўлжалга етган. Тоғу тошлар устидан пастга тушишда беклар ва баходирлар махсус арқон (ип)лардан фойдаланишган. Уловлар бўйин ва оёқларига боғланган арқонлар ёрдамида куйига туширилган. Бундан ташқари, ёғочдан арқонлар боғлаш учун халқа ўрнатилган махсус сандиқлар ҳам тайёрланган. Қўшида сувли тўсиқларни кечиб ўтиш масаласига алоҳида диққат қаратилган. Дарёларнинг саёз ерлари кечикка айлантирилган ҳамда соқчи отликлар томонидан муҳофаза қилинган. Сув ёқасига етишган қўшин *бўлук-бўлук*, *фавж-фавж*, *гуруҳ-гуруҳ кечик* – гузардан ўтган. Кўклам ва кузининг ёмғирли кунларида дарё сувининг кўпайиши оқибатида кечиклардан ўтиш қийинлашган. Бундай вазиятларда чуқур дарёлар устида хас-хашак, қайиқ ҳамда соллардан боғланган кўприк орқали аскарлар катори, оғир техника ва ўғруқ ҳам ўтказилган.

1391 йилнинг 29 май куни Ёйиқ дарёсидаги учта кечикдан ўтиш чоғида Тўхтамишхон пистирмасига дуч келиш хавфи борлигининг эҳтимолдан холи эмаслигини пайкаган Амир Темур маслаҳатига кўра, қўшин дарёнинг юқорисига борган ва барча отлику яёқ бир йўла ўзини сувга ташлаб, соғ-саломат қаршидаги қирғоққа ўтган.

Соҳибқирон жангтоҳни танлашда шахсан қатнашган. Жанг майдонининг кенг, текис, қўшин қисмларини жойлаштиришга қулай бўлиши талаб қилинган. Айниқса, жангтоҳнинг ичимлик сув манбасига яқин бўлиши, жанг чоғида қуёш нурларининг аскарлар кўзига тушмаслиги мақсадига молик саналган. Ариқ ёки дарёсиз жойларда пиёдалар ёрдамида кудуклар қазилиб, сув чиқарилган. Ва аксинча, ёв келиши кутилган йўллар бузилган, мавжуд кудук, булоқлар тош-тупроқлар билан тўлдирилган.

Қўшин тин олиш, тўхташ ёки жангтоҳга тушганда лашкаргоҳ атрофи бир-бирга боғланган аравалар билан ўралган, шох-шаббалар ёрдамида говлар ясалган, гирдига четан (*чанар*) ва одам бўйи баробар *тура* (калкон)лар қўйилган,

⁴ Шарафуддин Али Йездий. Зафарнома. – Тошкент: Фан, 1997. – Б. 227

ичига *тикан* (учли санчиқ) ўрнатилган *хандақ* (траншея) билан ихота қилинган. Бундай истехком *язак* (кундузги) ва *талоя* (тунги соқчи) лар томонидан қўриқланган. Юриш ёки дам олиш пайтида тушунмовчилик ва тартибсизликнинг олдини олиш мақсадида муайян бўлинма, гуруҳ, қисмининг *ўз ўрон* – паролни белгиланган.

Йирик жанглар пайтида жангтоҳ дастаси учига *моҳча* – ярим ой шакли қадалган жанговар туғ ва байроқлар билан безатилган Соҳибқироннинг боргоҳи баланд тепалиқда тикланган. У жойдан аскарининг қисмларининг жанг майдонидаги ҳаракати, муҳорабанин кечиши Амир Темур томонидан назорат қилинган. Одатта биноан *боргоҳ* олдида ҳарбий чолғучилар аскарларни мардикка, матонатга рағбатлантирувчи, уларнинг жанговар руҳини кўтарувчи куйларни тинимсиз чалиб туришган.

Ғаним лашкарида мағлубият аломати ва қочиб белгилари зоҳир бўлган, уни таъкиб этиш учун отликлардан иборат *қавгунчи/қувгунчи* тайинланган. Қалъа, кўрғон ва ҳисорга чекиниб, мустаҳкамланган ёв тўрт томондан қамал қилинган. Мустаҳкам қалъаларни таслим этишда Амир Темур ўзига хос тадбирни ишга солган. Даставвал иш қамалдаги қалъа деворлари ёнида ундан баланд бўладиган *сарқўб* – тупроқ уюми тиклашдан бошланган. Черик теварак-атрофдан ёғоч, ўтин, шох-шабба йиғиб, устидан тош ва тупроқ бостириб, *сарқўб* барпо этган. Қад ростлаган *сарқўбга* кўтарилган аскарлар томонидан мудофаачилар устига турли қурол-яроғлардан ўқ ва тош ёғдирилган. Манжаниқ ва арродалардан иргитилган тошлар билан деворларда раҳналар очилган, девор тагидан *нақблар* қазилиб, дору ёрдамида *бурж ва борулар* портлатилган, зич қўйилган *шотулардан* аскарлар юқорига кўтарилган. Бундай зўр хужум қалъани забт этиш билан яқунланган. Аксарият ҳолларда Соҳибқирон обод ва маъмур вилоят, шаҳар, қалъа, кўрғон ва ҳисорларни талон-тарож қилишдан ўзини тияр, у ерлардаги кабристон, ақобир ва машойиҳларни зиёрат қилар эди. Унинг бундай феъл-атворидан хабардор бўлган юрт улуғлари турфа совға-салом, инъом ва пешкашлар билан келиб, омонлик тилар, ўртада сулҳ тузилиб, музаффар қўшин илгарилаб кетар эди.